

NOVOOTKRIVENI GLAGOLJSKI FRAGMENTI IZ 14.-15. ST. U ARHIVU RIJEČKIH BENEDIKTINKI

Kuhar, Kristijan; Medved, Marko

Source / Izvornik: **FLUMINENSIA : časopis za filološka istraživanja, 2021, 33, 461 - 480**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.31820/f.33.2.7>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:184:962848>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.33.2.7>

Kristijan Kuhar, Marko Medved

NOVOOTKRIVENI GLAGOLJSKI FRAGMENTI IZ 14.-15. ST. U ARHIVU RIJEČKIH BENEDIKTINKI¹

dr. sc. Kristijan Kuhar, Staroslavenski institut Zagreb

kristijan.kuhar@hotmail.com orcid.org/0000-0002-1915-7310

dr. sc. Marko Medved, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet

marko.medved.rijeka@gmail.com orcid.org/0000-0002-2221-9121

prethodno priopćenje

UDK 003.349.1(497.561Rijeka)“13/14“
27-789.2(497.561Rijeka)

rukopis primljen: 5. kolovoza 2021; prihvaćen za tisak: 7. prosinca 2021.

Rad ukazuje na pronađene fragmente iz samostana benediktinki Sv. Roka u Rijeci čije se arhivsko gradivo danas nalazi u samostanu Sv. Danijela u Abano Terme u Italiji, gdje su riječke redovnice izbjegle nakon Drugog svjetskog rata. Od tri pronađena, članak opisuje jedan glagoljski fragment na uglatoj glagoljici kojemu pristupa kroz paleografsku, kodikološku, teološku i liturgijsko-povijesnu analizu. Donosi se transliteracija teksta i zaključuje se da je fragment pripadao brevijaru iz razdoblja kraja 14. ili 15. stoljeća te da je vezan uz liturgijsko svetkovanje sv. Martina biskupa i ispovjednika. Pronalazak fragmenta smješta se u dosadašnje spoznaje o liturgijsko-jezičnoj povijesti Rijeke i iznose se hipoteze o načinu na koji je dospio u samostan riječkih benediktinki, zajednicu koju se smatra latinaškom.

Ključne riječi: *benediktinke u Rijeci; crkva i samostan Sv. Roka; samostan Sv. Danijela u Abano Terme; glagoljica u Rijeci; sv. Martin*

¹ Rad je financiran i primarno je nastao u okviru institucijskoga projekta Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu „Povijest redovništva u Rijeci u vrijeme katoličke obnove“ voditelja Marka Medveda. Rad je jednim manjim dijelom nastao u okviru projekta broj 18-87-1222 Sveučilišta u Rijeci (Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća).

1. Uvod

Na nedovoljno istraženu glagoljsku baštinu Rijeke svojom je opsežnom studijom ukazao Darko Deković.² Zna se da je u srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj liturgiji riječke Crkve crkvenoslavenski bio dominantan jezik.³ S obzirom na to da historiografija još uvijek nije istražila neke sastavnice riječkog crkvenog života poput samostana benediktinki Sv. Roka (1663.-1948.), ostali su nepoznati glagoljski fragmenti sačuvani u njihovu arhivu, danas izvan granica Republike Hrvatske.

2. Samostan benediktinki Sv. Roka u Rijeci

Benediktinke su prva ženska redovnička zajednica koja se pojavljuje u povijesti Rijeke. Od 1663. godine do Prvog svjetskog rata nalazile su se u samostanu uz crkvu Sv. Roka u samom središtu grada. Od 1914. do 1948. živjele su u novoizgrađenom samostanu na Podmurvicama, uz koji se gradi i crkva sv. Josipa, danas sjedište istoimene župe. Pri samostanu benediktinki djelovala je prva javna ženska škola u Rijeci, a tijekom talijanske uprave u 20. st. i srednja učiteljska škola. U egzodusu Talijana nakon Drugoga svjetskog rata, uz većinu klera i redovništva grad su napustile i benediktinke. Nastavile su život u samostanu Sv. Danijela u Abano Terme, u okolici Padove, u kojem se nalaze do danas. Sa sobom su ponijele i samostanski arhiv. Njihova povijest do sada nije istražena, a čini se da još nitko od historioografa nije imao pristup arhivskom gradivu riječkih benediktinki. Početkom tridesetih godina 20. st. monahinja Benedikta Cristofoli objavila je kraći pregled povijesti riječkih benediktinki, bez pretenzije za znanstvenom obradom teme.⁴

Temeljni hrvatski benediktinski historiograf Ivan Ostojić zapisao je osnovne datosti o benediktinkama u Rijeci, ali nije imao na raspolaganju njihovo arhivsko gradivo.⁵ Zbog svega rečenog glagoljski fragmenti o kojima je riječ u ovome članku ostali su nezamijećeni.

² Deković 2011. Vidi i: Zubčić 2018.

³ Medved 2015: 42–48.

⁴ Cristofoli 1931. Tek je godine 2015. izdano djelo kojim se u kolektivno sjećanje uključilo višenacionalne sastavnice riječke crkvene povijesti (Medved 2015).

⁵ Ostojić 1964: 212–214. Za opći historiografski presjek prisutnosti benediktinaca i benediktinki u Hrvatskoj vidi: Galović i Trogrlić (2018).

3. Knjiga riječkih benediktinki s glagoljskim fragmentima

U Arhivu samostana Sv. Danijela u Abano Terme nalazi se i knjiga *Libro delle consulte contro il signor Pietro Cicolini, per la pia opera Chnesich, copia dei privilegiati di vino a 30 – contro s. Paradiso, contro li padri Giesuiti per la pretesa vendita delle decime, & come fu introdotta la nova imposta del vino, a 146 –*. Na kraju te knjige, umetnuti u transparentni list papira, nalazi se nekoliko glagoljskih fragmenata. Transparentni je list unesen vrlo vjerojatno pri zadnjoj restauraciji knjige. Nije poznata datacija te restauracije, kao ni mjesto na kojem su se fragmenti nalazili prije toga.⁶

Knjiga ima kožne korice s kopčama. Navedeni naslov na talijanskom jeziku nalazi se na koricama. Postoji i drugi, duži naslov ispisan na latinskom jeziku, na prvom listu knjige recto: *Liber consultationum, supplicationum, aliarumque scripturarum formatarum, conscriptarum, et ad Sacrae Cesaraea Maiestatis eiusque excelsa consilia, et alia loca transmissarum, prout a magnifico coro huius Civitatis Fluminensis Sancti Viti mandatatum extat. Omnia per me Ascanium Iacominium Consiliarium, Cancellarium ad praesens, et secretarium eiusdem magnifica committatis in consiliis registrata existunt ab anno 1648 die 2 mensis Ianuarii. haecque ad maiorem Omnipotentis Dei gloriam*. Spomenuti latinski naslov čini nam se izvornim, a ide mu u prilog kvaliteta rukopisa kojim je ispisan. Prethodno spomenuti naslov na talijanskom jeziku, ispisan na koricama, vjerojatno je naknadno nadodan u samom samostanu benediktinki kako bi se istaknula tematika knjige, odnosno njezina važnost za redovničku zajednicu.

Knjiga ima 180 numeriranih stranica. Riječ je o prijepisu spisa iz kancelarije riječke gradske vlasti upućenih središnjoj kraljevskoj vlasti u razdoblju od 2. siječnja 1648. do 1653. Prijepis je sačinio kancelar, savjetnik i tajnik gradske vlasti Askanije Jacomini. Razlog zbog kojega su benediktinke dobile prijepis valja tražiti u nizu pitanja vezanih uz Knežićevu zadužbinu, dakle sredstva na temelju kojih je podignut samostan Sv. Roka. Zbog toga se na koncu knjige nalazi sadržaj za riječke benediktinke relevantnih vijesti sadržanih u prijepisu. Riječ je o pitanjima vezanima uz upravu Knežićeve zadužbine od strane Petra Čikulina, prema kojemu je gradska vlast imala znatnih pritužbi.⁷

⁶ Fragmenti su otkriveni pri istraživanju arhivskog gradiva samostana benediktinki Sv. Danijela Abano Terme koje je Marko Medved vodio u siječnju 2020. Ovom prilikom zahvaljujem opatici samostana Mariji Klari Paggiaro na susretljivosti tijekom istraživanja.

⁷ Iz sadržaja navedenoga na kraju knjige, zapisanog od duhovnika samostana Tome Nikole Bona u srpnju 1740., doznajemo više o temeljnom sadržaju knjige: stav riječkih sudaca da

Zna se da je glavni poticaj za dolazak benediktinki u Rijeku dao Riječanin Franjo Knežić koji je u tu svrhu ostavio svoje vlastelinstvo u Munama, sjeverozapadno od Rijeke. Nakon toga gradske su vlasti preuzele upravu nad tim posjedom, sačinile plan izgradnje samostana i redovnicama namijenile već postojeću crkvu sv. Roka, sagrađenu nadomak župne crkve koncem 16. st. kao zavjet od kuge. Godine 1663. stižu prve monahinje iz Trsta i s Raba, a potom i više kandidatice iz Rijeke i započinje život prvih redovnica grada.⁸

4. Uvodne napomene analize fragmenata

Glagoljske fragmente obradili smo paleografskom, tekstološkom i povijesno liturgijskom analizom. Tim smo metodološkim pristupom dobili opširniji opis, uvid u tekstualni sadržaj i njegov smještaj u cjelovitom kodeksu iz kojega je izdvojen.

Dva su predočena fragmenta pisana uglatom glagoljicom, veličine 111 × 27 mm i 81 mm s desne strane, tj. 67 mm s lijeve strane × 132 mm s gornje strane i 122,5 mm s donje strane. Treći je fragment pisan latinskim pismom, i nije bio u okvirima našega istraživanja.⁹ Prvi glagoljski fragment ima dva stupca s 13 redaka u *a* stupcu i 15 redaka u *b* stupcu.¹⁰ Fragment je prerezan

njihova uprava nad Knežićevom zadužbinom proizlazi iz oporučne volje pokojnog Knežića te da sama ostavština nije pretrpjela štetu; podnošenje tužbe protiv Čikulina pred carskom vlašću zbog njegove upornosti da prodaje njive na Trsatu iz Knežićeve zadužbine; uprava nad Knežićevom ostavštinom tadašnjih sudaca grada kojima su bila pridružena još dvojica vijećnika, jedan komornik i prokurator; posudba iznosa od 460 (l) carskoj vlasti iz sredstava zadužbine, suma koja se ne zna je li vraćena; samostan nije izravno naslijedio Knežićeva dobra već su ona oporučna otišla obitelji Berdarini; procjena zadužbine od 2248 (l) uključno i odjeće od postavljenog materijala i samta; optužba Čikulinu da je za Veliki petak dopustio supruzi Katarini da konzumira meso u franjevačkoj crkvi na Trsatu; Giacomu Corsu iz sredstava zadužbine isplaćeno je 40 kranjskih forinti na ime rada za zadužbinu; riječki suci 1648. traže od Ferdinanda III. da zabrani oporučno ostavljanje kuća i vinograda crkvama, samostanima, hospitalima i bratovštinama, o čemu vlasti izdaju akt tek 12. rujna 1716.; optužba Čikulinu da je nekolicini stanovnika Trsata prodao starij pšenice po cijeni od 16 lira.

⁸ Cristofoli 1931: 14.

⁹ Istraživanje smo temeljili na glagoljskom fragmentu. Uvidom u fotografije fragmenta, uočljivo je da fragmenti nisu povezani jer se radi o dva pisma, te zaključujemo da ne potječu iz istog kodeksa.

¹⁰ Gotovo su svi hrvatskoglagoljski liturgijski rukopisi od konca 13. st. pisani u dva stupca. Time se štedjelo na prostoru za pisanje, a također se i čuvalo kodikološke okvire liturgijskih rukopisa srednjega vijeka. Više o tome vidi: Tomić 2014: 244–249.

po dužini, ali je sastavljen tako da smo mogli napraviti analizu teksta. Drugi fragment sadrži po 4 do 5 slova u 24 retka. Pretpostavlja se da je dio *b* ili *d* stupca na foliji brevijarskoga teksta (kao u primjeru Prvoga i Drugoga beramskog ili drugih hrvatskoglagoljskih brevijara). S obzirom da je fragment nečitak, nismo ga detaljnije obradili. Iz uvida u fragmente, možemo zaključiti da su izrezani iz pergamenog kodeksa, korišteni su za uvez druge knjige.

Pergameni listovi ili listići pisani glagoljskim pismom i crkvenoslavenskim jezikom sačuvani su u uvezima mlađih kodeksa i tiskanih knjiga. Najstariji potječu najranije iz 12. stoljeća, a nalazimo ih i u 15. stoljeću. Većina do sada pronađenih i znanstveno obrađenih fragmenata uglavnom pripadaju liturgijskim rukopisima, različitog tekstualnog sadržaja: od sve-topisamskih odlomaka, brevijarskih čitanja do molitava.¹¹

5. Paleografska analiza

Paleografskom i kodikološkom analizom određena je približna datacija fragmenta kao i njegov smještaj u tipologiju cjelovitog kodeksa. Glagoljski fragment iz Rijeke pisan je hrvatskom uglatom glagoljicom koja se koristila za pisanje glagoljskih liturgijskih knjiga od sredine 13. st. do izuma tiska. Karakteristično je za glagoljske liturgijske rukopise, kao i za latinske, da su tekstovi pisani urednim slovnim slogom, slova su raspoređena u dvolinijskom ustroju. Linijski sustav prekidaju i inicijali u *b* stupcu, tj. slova O, S, N koje je pisar ukrasio crvenom bojom u središnjem dijelu slova. Takvo pismo odaje sakralnost teksta i rukopisa, a govori i u prilog odnosa pisara prema svetom tekstu koji prepisuje ili piše.

Na temelju paleografskih karakteristika, fragment datiramo u kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Latinski fragment, koji je u istom korpusu fragmenata upućuje na gotičku kurzivu, pretpostavljeno, iz 14. stoljeća. Prema uvidu u latinski tekst, zaključujemo da nije riječ o liturgijskom tekstu budući da nema označenih inicijala, rubrika ili drugih elemenata koje su karakteristične za latinske liturgijske rukopise, nego je riječ o tekstu koji proizlazi iz korespondencije ili kao vlastite bilješke.¹²

¹¹ Fragmenti se čuvaju u više biblioteka diljem Hrvatske i Europe gdje su identificirani, katalogizirani i znanstveno obrađeni. Vidi: Birkfellner 1975, Vialova 2000, Mihaljević 2018, Kuhar 2021.

¹² O ovom pismu Batelli piše: „Essa costituisce la scrittura dell'uso comune che si formò nei documenti e fu usata generalmente nella corrispondenza epistolare tra privati, nelle mi-

Paleografsku analizu potkrjepljujemo slikovnim prikazom pojedinih paleografskih elemenata, skraćenica, inicijala, ligatura i *nomina sacra*.

5.1. Skraćenice u rubrikama

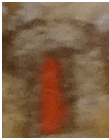

	<i>kpt</i>	Kapitulъ
	<i>rěš</i>	Rěšponъ
	<i>anъ</i>	Antifonъ
	<i>brš</i>	Beršъ

Pisar glagoljskog rukopisa ovoga fragmenta skraćivao je pojedine liturgijske elemente u rubrikama. Ista se pojava nalazi i u drugim glagoljskim rukopisima 14. i 15. stoljeća gdje se u rubrikama „štedi” prostor za liturgijski tekst koji slijedi nakon rubrike.¹³

nute d'ogni genere, nei libri di conti e nei registri; ebbe pure uno speciale sviluppo nelle cancellerie sovrane e trovò una larga applicazione nei codici come scrittura libraria, specialmente per testi in lingua volgare”. Battelli 2015: 212.

¹³ Više vidi Žagar 2021: 67–69.

5.2. Boje i incijali

	ĩ	Označava broj 10
	o	Prelazi dva retka
	s	Početak rečenice, obilježavanje majuskule
	p	Početak rečenice, obilježavanje majuskule
	s	Obilježavanje majuskule
	b	Inicijal slova B u skraćenici nomina sacra (Bože), prelazi tri retka.

Pisar glagoljskog rukopisa iz kojega potječe glagoljski fragment, koristio je dvije boje, crnu za pisanje liturgijskog teksta, te crvenu za pisanje rubrika, označavanje inicijala i obilježavanje majuskula.

5.3. Ligature

	go	Svetogo
	povd	Ispovednika
	vl	Veličit
	ût	Raduûtъ
	jĭl	Anĭjeli
	zov	Zovutъ
	tr	Smotriši

Ligature su spojenice dva ili više slova u jedan znak. Poznato je da se pojedina slova u hrvatskoglagoljskoj pisanoj tradiciji mogu spojiti u jedan znak, štedeći time na prostoru za pisanje.¹⁴ U fragmentu smo pronašli ligature koje su spoj dva i tri slovna znaka te jedan koji spaja četiri slovna znaka.

¹⁴ Recentni primjer paleografske obrade ligatura vidi: Žagar 2021: 60–65.

5.4. Nomina sacra

U srednjovjekovnom je načinu pisanja na ograničenom prostoru vrijedilo pravilo pisanja *nomina sacra* skraćenicama. U latinskim je liturgijskim rukopisima zamjetljivo da se *nomina sacra* pišu skraćeno i nakon što je započela epoha tiska.¹⁵ Po uzoru na latinski način pisanja *nomina sacra*, pisari glagoljskih liturgijskih kodeksa koriste skraćenice za pisanje svetih imena. U opisanom fragmentu nalaze se ove skraćenice kojima pisar piše *nomina sacra* na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku:

	Boga
	Hris̃tu
	Božiē
	Boži

Prema utvrđenim elementima našega istraživanja, zaključili smo da odlomak pripada brevijaru iz razdoblja kraja 14. ili 15. stoljeća. Prema paleografskim značajkama ovaj fragment odaje pisara koji je poznao uzuse pisanja, odnosno prepisivanja liturgijskih rukopisa na glagoljskom pismu čuvajući nepisana pravila skraćivanja, pisanja *nomina sacra* te označavanja inicijala, kakva su prisutna i u drugim hrvatskoglagoljskim rukopisima spomenutoga razdoblja. Prevođenje s latinskog na hrvatski crkvenoslavenski jezik, pisanje i prepisivanje starijih ili istovremenih glagoljskih rukopisa, svoj zamah

¹⁵ O *nomina sacra* u latinskoj paleografiji vidi: Battelli 2015: 102.

dobiva nakon 1248. godine, odnosno nakon 1252. godine, kada hrvatsko glagoljaštvo postaje „kanonizirano” i priznato kao tradicija rimske liturgije.

Na temelju uvida drugoga fragmenta, koji je nečitak i donosi samo nekoliko zadnjih slova *b* ili *d* stupca folije (ovisno kako je fragment izrezan), a koji ima sačuvana 24 retka, pretpostavljamo da se radi o rasporedu od 30 redaka po stranici, kako je uobičajeno za glagoljske rukopise misala i brevijara (liturgijskih kodeksa). Ovaj zaključak primjenjujemo i na prvi fragment koji ima sačuvanu samo gornju trećinu folije.

6. Tekstološka i liturgijsko-povijesna analiza

Riječki fragment svrstavamo u fragmente liturgijskih rukopisa, tj. u skupinu glagoljskih brevijara. U paleografskoj smo analizi zaključili da se radi o rukopisu brevijara na temelju analize, a na temelju transliteracije teksta napraviti ćemo tekstološku analizu na temelju koje ćemo tekst fragmenta smjestiti u okvire cjelovitih rukopisnih kodeksa brevijara.

Fragment sadrži liturgijske elemente službe časova u čast sv. Martina, biskupa i ispovjednika: na fragm. 1a antifonu za evanđeoski hvalospjev Veliča, oraciju (zbornu molitvu), na fragm.1b prvo čitanje noćnice (noćne službe časova). Rubrika uz naslov dana na f. 1a upućuje da se kratka čitanja, himni i kratki rezponzoriji čitaju iz općeg slavlja svetaca ispovjednika biskupa (tj. iz komunala).

Hrvatskoglagoljski brevijari, Prvi i Drugi beramski sadrže opsežnu liturgijsku službu u čast sv. Martina biskupa.¹⁶ Prvi beramski brevijar¹⁷ u liturgijskoj službi sv. Martina sadrži ove liturgijske elemente: antifonu za evanđeoski hvalospjev Veliča, molitvu¹⁸, invitatorij prije noćnice, tri antifone i tri incipita psalama u prvoj noćnoj službi, rezponzorije i verse i tri hagiografska čitanja; tri antifone s tri incipita psalama iz druge noćne službe i dva čitanja koji nastavljaju hagiografski dio liturgijske službe, dok je treće čitanje iz liturgijske službe sv. Menona koji se časti istoga dana, ali s nižim liturgijskim stupnjem slavlja. Slijed liturgijskih elemenata nastavlja

¹⁶ Cjeloviti popis hrvatskoglagoljskih liturgijskih službi sv. Martina biskupa vidi u: Badurina Stipčević – Šimić 2016: 100–102.

¹⁷ Prvi beramski ili ljubljanski brevijar, datira se u kraj 14. st., čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NUK), pod signaturom MS 161. U hrvatskoj se paleoslavistici koristi oznaka BrBer₁.

¹⁸ Molitva kojom se završava služba časova određenoga dana ili svetačkog blagdana.

se liturgijskom službom časova jutarnje i manjih časova s vlastitim antifonama za psalme i antifonama za evanđeoske hvalospjeve Blagoslovljen i Veliča.¹⁹ Identičan opseg ima i Drugi beramski brevijar²⁰, a nalazimo ga i u Četvrtom vrbničkom brevijaru.²¹

Opseg liturgijske službe, kao i identičnost u tekstualnom sadržaju između fragmenta i tri brevijara korištena na području Kvarnera i Istre, govore u prilog opsegu kulta sv. Martina na sjevernojadranskom području.²² Opseg liturgijskog sadržaja u beramskim brevijarima i vrbničkom brevijaru, kao i fragmentarni tekst u riječkom fragmentu upućuje na to da je sveti Martin bio štovan liturgijskim stupnjem *duplex*, što je uključivalo spomenute liturgijske elemente službe časova. Liturgijski stupanj *duplex* značio je da je svetac koji se slavi ili patron mjesta, titular crkve ili da su njegove relikvije u nekoj crkvi. Tekst fragmenta za koji smo utvrdili da je iz liturgijske službe u čast sv. Martina tako upućuje da je izrezan iz glagoljskog brevijara koji je imao jednako opsežnu liturgijsku službu kao i spomenuti glagoljski brevijari, te da je korišten u mjestu ili crkvi koja je bila pod patronatom i titularom svetoga Martina biskupa.

U rimskoj latinskoj liturgijskoj tradiciji i nakon Tridentskog koncila sveti Martin je čašćen liturgijskim stupnjem *duplex*.²³ Svetačke odlike koje su sv. Martina učinile toliko čašćenim svecem očituju se u njegovoj brizi za siromaha i u funkciji zaštitnika domaćih životinja.²⁴ Njegov kult dolazi do hrvatskih glagoljaških krajeva vjerojatno iz Franačke i iz područja sjeverne Italije.²⁵

¹⁹ usp. BrBer₁ f. 151a – 153b.

²⁰ Drugi beramski ili ljubljanski brevijar, oznaka BrBer₂ (usp. Mihaljević 2019 ur.), f. 161b – 163c.

²¹ Četvrti vrbnički brevijar datira se u kraj 14. st. Služba se nalazi na f. 79c – 83b.

²² Usp. Zaradija Kiš 2020: 217–220.

²³ Usp. Breviarium romanum 896.

²⁴ Usp. Badurina 2000: 429. „His cult spread rapidly not only because of his reputation as a miracle-worker in life and after death, but also because of the Life written by his friend Sulpicius Severus. This became one of the most popular of the Middle Ages, comparable in influence with Athanasius' Life of Anthony, as a model for medieval hagiographers.” Farmer 2011: 295.

²⁵ A. Zaradija Kiš je u istraživanju sv. Martina u na kvarnerskom području zabilježila 26 hagiotoponima koji pripadaju sv. Martinu, te je zaključila: „Već ovaj letimični hagiotopografski uvid ističe važnost kulta sv. Martina, koji na hrvatskom prostoru prenose benediktinci, najzaslužniji djelatnici prvog tisućljeća, kako na području latinskoga tako i glagoljaškoga duhovnoga i kulturnoga izraza. U kontekstu benediktinske martinske, a posebice glagoljaške aktivnosti, neizostavno je zamijetiti ukorjenjivanje stranoga, i to franačkoga utjecaja, koji

7. Transliteracija fragmenta

Transliteracija je napravljena prema načelima primjenjivanim u novijim izdanjima Staroslavenskog instituta.²⁶ U bilješkama je donesen tekst iz dva beramska brevijara koji nam služi za rekonstrukciju i kritički aparat.²⁷

fragm. 1a

valûê²⁸ i sl(a)vê²⁹ b(og)a³⁰ d(u)šu svoû³¹ v-
zda h(r)st)u³² .i. (10) d(a)нь novembra³³ . (c) na
s(ve)togo³⁴ martina bis'k(u)pa ispov(ê)d(nika)
k(a)p(i)t(uli) im'ni b(e)rš(i) i rêš(poni) krat'ki ot bisk(upa)
ispov(ê)d(nika)³⁵ . k v(e)l(i)či(tъ) a(ntifo)нь . o b(la)ž(e)ni (*nečitko*)
že d(u)ša v' rai ob(l)adaetъ idêže
raduût' se anĵ(e)li i veselet' se a-
rhanĵ(e)li i lici³⁶ s(ve)tihъ vapiûtъ
narodi³⁷ dêv' zovutъ prebivai s' n(a)mi³⁸
B(ož)e iže smotriši êk(o) nik- / v(a) vêki.
toroû n(a)šeû siloû us'toimъ
podai m(i)lost(i)vъ da hodota-
istvomъ b(la)ž(e)nago martina ispo-
[...]

nije i jedini na ovom području, a koji je važna poveznica slavenske i zapadnoeuropske duhovnosti." Zaradija Kiš 2003: 178.

²⁶ Usp. Izdanje Drugoga beramskog brevijara u: Mihaljević (ur.) 2018. i 2019.

²⁷ Autori ovoga rada zahvaljuju se prof. dr. sc. Sanji Zubčić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci na korigiranju transliteracije.

²⁸ valûê] hvale BrBer₁ BrBer₂

²⁹ sl(a)vê] slave BrBer₁ BrBer₂

³⁰ b(og)a] boga otca BrBer₁ boga BrBer₂

³¹ svoû] s'voû BrBer₁ svoû BrBer₂

³² vzda h(r)st)u] hrĵstu v'zda BrBer₁ hrĵstu vzda BrBer₂

³³ novembra] noemĵbra BrBer₁ noem'bra BrBer₂

³⁴ na s(ve)togo] na danъ svetago BrBer₁ om. noem'bra BrBer₂

³⁵ ot bisk(upa) ispo(vê)d(nika)] glagolûtъ se ot .a. BrBer₁ ot edinogo BrBer₂

³⁶ lici] likъ BrBer₁ i lik' BrBer₂

³⁷ narodi] narodi BrBer₁ narodъ BrBer₂

³⁸ om.] oraciê BrBer₁ BrBer₂

fragm. 1b

pitěň bē roditeli ego poča-
sti v(ě)ka dostoěniemъ ne huĵ-
šima³⁹ na obake⁴⁰ poganoma⁴¹ suč-
ima . o(ta)съ ego vitezъ bē prvee po
tomъ že [vitezemъ vovoda] b[ě]
sam' že martinъ meû oruž
nimi voi⁴² v ũnosti svoei nas-
lědovaše v' škol'niĥ⁴³ dvorěĥъ
podъ c(ěsa)remъ kon'stant(i)nomъ poto-
mъ že podъ iŭliěnomъ viteži . na
obakъ ne voleû êko ot prviĥъ ego l-
ětъ⁴⁴ b(o)žiě služba vdaĥnena
bis(tъ) va nъ oče iz ũn(o)si ego. rěš(ponъ) se e(stъ)
[mar'tinъ] izbrani b(o)ži bisk(u)ръ e
[...]

fragm. 2

[...]tan
[...] (t)at
[...] egože
[...] vdъ
[...] danъ
[...] žet
[...] nečitko
[...] tzъ
[...] sev
[...] cli

³⁹ huĵšima] hudšima BrBer₁ huišima BrBer₂

⁴⁰ obake] obakъ BrBer₁ BrBer₂

⁴¹ poganoma] poganinoma BrBer₁ BrBer₂

⁴² voi] voĵi BrBer₁ voi BrBer₂

⁴³ škol'niĥъ] skulniĥъ BrBer₁ škol'niĥъ BrBer₂

⁴⁴ ego lětъ] lětъ ego BrBer₁ ego letъ BrBer₂

[...]bli
[...]nečitko
[...]nečitko
[...]nečitko
[...]nečitko
[...]se .b.
[...]ite.
[...]ved
[...]dobro
[...]riz
[...]vu na
[...]masl
[...]nečitko

8. Liturgijski jezik riječkih benediktinki

Riječka župna crkva Uznesenja Marijina, sjedište Zbornog kaptola i Arhiđakona, tijekom srednjeg vijeka i u ranom novom vijeku koristila je crkvenoslavenski liturgijski jezik. Latinski liturgijski jezik bio je dominantan u bogoslužju augustinaca, jedinih redovnika u gradu počevši od 14. st. No i oni su katkada koristili crkvenoslavenski jezik, što potvrđuje prisutnost Senjskog misala iz 1494. u njihovu samostanu Sv. Jeronima.⁴⁵ Silazna putanja glagoljice u Rijeci započinje koncem 16. st. pritiscima koje u vidu latinizacije vrši pulski biskup Kornelije Sozomen, dijecezi kojoj tada grad pripada. Tako će sredinom 17. st. gvardijan franjevačkog samostana na Trsatu Franjo Glavinić moći posvjedočiti da riječki kanonici slave misu na dvama jezicima, latinskome i slavenskome.⁴⁶ Sedamnaesto stoljeće označuje dolazak nekoliko novih redovničkih zajednica: kapucina, isusovaca i benediktinki. Najveći su utjecaj u vidu latinizacije izvršili isusovci otvorivši prvu gimnaziju i visoku školu. Oni su u liturgiji koristili latinski jezik.

S obzirom na razdoblje postojanja samostana riječkih benediktinki od druge polovice 17. do sredine 20. st., valja istaknuti da riječke monahinje djeluju u vremenu uzmicanja crkvenoslavenskog jezika u Rijeci. Samostan benediktinki valja smatrati zajednicom latinskog liturgijskog jezika. To po-

⁴⁵ Medved 2020: 404–406.

⁴⁶ Glavinić 1648: 58.

tvrduje i činjenica da su redovnice sv. Benedikta primale samo djevojke iz plemićkih riječkih obitelji, a zna se da su viši slojeve riječkog društva bili vezani uz latinsku liturgiju. U njihovoj crkvi sv. Roka **propovijedalo se talijanski**, a obredi polaganja zavjeta odvijali su se na talijanskom jeziku. Torcoletti **donosi više podataka o svećenicima 17. stoljeća koji su propovijedali talijanskim jezikom** prigodom zavjetovanja pripadnica Reda svetog Benedikta.⁴⁷ Tome valja pridodati i talijanski jezik u nastavi ženske škole koju su benediktinke držale od početka svoje prisutnosti u gradu.

9. O mogućem porijeklu fragmenata: dvije kapele sv. Martina u okolici Rijeke

S obzirom na liturgijske tekstove vezane uz sv. Martina i spomenutu vjerojatnost da su oni bili vezani uz liturgiju u mjestu ili crkvi pod patronatom i titularom toga sveca, valja naglasiti da su se u blizini grada Rijeke nalazile dvije kapele posvećene sv. Martinu.

Istočno od grada, kapela sv. Martina nalazila se na području današnjega brodogradilišta Viktor Lenac, prostoru kojemu je upravo taj titular dao današnje ime Martinšćica. Kapela sv. Martina spominje se 1445. godine u oporuci Tome Partinića. Ona se nalazila pored velikog vinograda u vlasništvu bakarskog kaptola, a na dan sv. Martina ondje su dolazili kanonici služiti sv. misu. Poslije će crkva i vinograd prijeći u vlasništvo senjskih biskupa. Riječanin Šimun Adamić kupio je Martinšćicu 1780. popravivši tamošnju kapelu. Ta će kapela od 1833. služiti i lazaretu koji je ondje otvoren kao lječilište za pomorce. U to je vrijeme kapela bila posvećena sv. Franji. Godine 1948. je srušena.⁴⁸ Uz taj su prostor bile vezane riječke monahinje s obzirom na to da su posjedovale mlin u Martinšćici u 17. i 18. st. Povjesničar Andrija Rački spominje probleme koje su redovnice imale najprije s vlasništvom nad tim objektom koncem 17. st., a potom i s tamošnjim mlinarom tijekom 18. st.⁴⁹ Naglasimo da se Martinšćica nalazila na prosto-

⁴⁷ Torcoletti piše kako je početkom dvadesetih godina prepisao iz starih rukopisa podatke o talijanskim homilijama izrečenim prigodom davanje zavjeta benediktinki u njihovu samostanu sv. Roka. Autor piše da su se ti zapisi čuvali u knjižnici kapucinskog samostana, ali da ih početkom pedesetih godina više ondje nije bilo. Iz toga popisa spominje i neke govore i panegirike iz isusovačke crkve sv. Vida i iz sv. Jeronima iz 18. stoljeća na talijanskom jeziku. Torcoletti 1952: 38–39.

⁴⁸ Bogović 2020: 10.

⁴⁹ Rački 1929: 255–256.

ru Senjsko-modruške biskupije, za razliku od Rijeke koja je do 1787. pripala jurisdikciji pulskog biskupa, nakon čega prelazi pod vlast Senja. Benediktinke su bile u kontaktu sa svećenicima Senjsko-modruške biskupije i Krčke biskupije, kako prenosi Kobler navodeći nekoliko samostanskih kapelana iz 19. st.⁵⁰ Dakle, riječke monahinje bile su u vezi s klerom koji je zalazio i u kapelu sv. Martina.

Druga kapela sv. Martina do pred konac 18. st. postojala je zapadno od grada, na tadašnjoj granici riječkog i kastavskog distrikta, odnosno na području današnjega brodogradilišta Treći maj. Posjedovali su je riječki augustinci, a spominje se u najstarijoj dotaciji samostana iz 1429. godine. Nakon što je Josip II. 1788. zatvorio augustinski samostan sv. Jeronima, ta je kapela vrlo brzo srušena. S tom zapadnom kapelom sv. Martina riječke benediktinke nisu imale nikakvih veza, ali su s tim prostorom bili vezani augustinci koji su tijekom 18. st. vršili službu kapelana riječkih monahinja.⁵¹

Ne znamo imaju li pronađeni fragmenti ikakve veze s knjigom u koju su umetnuti. No upozorit ćemo na jedan podatak glede titule sv. Martina koji se javlja s time u vezi. Upravitelj Knežićeve zadužbine Petar Čikulín, nakon školske naobrazbe u talijanskom Fermu (1595. – 1658.), u Rijeci je obnašao službu kapetana (1638.), ubirača carina (1639. – 1642.), suca i rektora (1641.), a bio je i kapetanom Trsata (1644. – 1658.). Petar je bio jedan od trojice sinova Ludovika Čikulina (preminulog 1599.) i Lukrecije Jacomini. Ludovik je bio riječkim vijećnikom, podkancelarom (1590. – 1599.), a Juraj Zrinski imenovao ga je 1599. upraviteljem vinodolskih imanja Zrinskih. Iste mu je godine izdao hrvatskim jezikom pisan naputak o odnosima vinodolskih podložnika prema gospostiji. Ubrzo nakon toga umro je od kuge ostavivši trojicu sinova Ludovika (1599. – 1657.), Franju i Petra. Petar je sa ženom Katarinom, rođenom Capuano, imao sina, svećenika Franju (1641. – 1695.) kojemu nije uspjelo postati senjsko-modruškim biskupom. Sa službe prepošta crkve Sv. Martina kraj Slovenj-Gradeca u Štajerskoj, car Leopold imenovao ga je 1679. nasljednikom senjsko-modruškog biskupa Ivana Smoljanovića. S obzirom na to da papa nije prihvatio njegovo imenovanje, car je 1680. biskupom postavio Hijacinta Dimitrija, kojega je papa Inocent XI. potvrdio. Franjo se uz pomoć Beča pokušao nametnuti i nakon Dimitrijeve smrti, ali u tome nije uspio. Uspjelo mu je doduše postati naslovnim Skopskim biskupom. Pokopan

⁵⁰ Kobler 1896: 124–127.

⁵¹ O augustinskoj kapeli i o augustincima kao duhovnicima samostana benediktinki vidi opširnije u Medved 2020: 115–116, 609–611.

je u crkvi Majke Božje na Trsatu ispred oltara koji je podignuo.⁵² Kao što je vidljivo, titular crkve u Slovenj-Gradecu, čiji je prepošt bio Franjo Čikulin, bio je upravo sv. Martin. No ne čini nam se da bi u pitanju porijekla ovoga fragmenta ta veza sa Štajerskom mogla imati kakvoga utjecaja.

Zaključujući o porijeklu fragmenta, istaknimo još jednom da je liturgija pri riječkim benediktinkama bila latinska te da za razliku od riječkog kaptola i župnika, samostan Sv. Roka nije spadao u crkvene strukture vezane uz crkvenoslavenski jezik i glagoljsko pismo. Stoga nije vjerojatno da su se glagoljski fragmenti koristili u liturgiji crkve i samostana Sv. Roka. Vjerojatno su ovdje došli preko kapelana samostana, svećenika koji je brinuo o duhovnim potrebama zajednice. Na temelju svega rečenoga, ne možemo izreći više vijesti o dolasku glagoljskih fragmenata među benediktinke. Moguće je da je u samostan Sv. Roka dospio iz jednog od dva sakralna prostora istočno i zapadno od grada posvećenih sv. Martinu. Isto tako, nije isključeno da je fragment kojim drugim putem dospio u knjigu koja se danas čuva u arhivu riječkih benediktinki u Abano Terme.

10. Zaključak

U do sada neistraženom arhivu samostana benediktinki Sv. Roka, koji se od egzodusa Talijana iz krajeva pripojenih Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata nalazi u samostanu Sv. Danijela u Abano Terme u Italiji, nalazi se i korpus od tri do sada nepoznata fragmenta. Riječ je o dva fragmenta na glagoljici na crkvenoslavenskom jeziku i jedan na latinici i latinskom jeziku. Ovaj rad fokusira se na analizu jednog glagoljskog fragmenta.

Prema utvrđenim elementima istraživanja paleografskom i kodikološkom analizom može se zaključiti da odlomak pripada brevijaru iz razdoblja kraja 14. ili 15. stoljeća. Pisar glagoljskog rukopisa iz kojega potječe glagoljski fragment koristio je crnu i crvenu boju. Fragment je pisan hrvatskom uglatom glagoljicom. Teološka i liturgijsko-povijesna analiza ukazuje na vezanost teksta uz liturgijsko svetkovanje sv. Martina biskupa i ispovjednika. To može upućivati na bližu okolicu Rijeke, u kojoj su postojale kapele posvećene tome svecu, posebice u Martinšćici gdje su monahinje posjedovale mlin.

Pronađeni fragment nalazi se umetnut u knjigu vezanu uz upravljanje zadužbinom Franje Knežića, na temelju koje je izgrađen samostan riječkih

⁵² <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4048> (pristup 18. svibnja 2021.)

benediktinki. Ne može se utvrditi način na koji je ovaj glagoljski fragment dospio u samostan. Moguće je da je u samostan Sv. Roka stigao iz jednog od ova dva sakralna prostora istočno i zapadno od grada. Moguće je da porijeklo fragmenata treba tražiti i u kapelanima samostana koji su dolazili iz klera i redovništva riječke Crkve, a u 19. st. i iz okolnih krajeva biskupija u Senju i Krku. Nije isključeno da je kojim drugim nama nepoznatim putem fragment umetnut u knjigu koja se danas čuva u arhivu riječkih benediktinki u Abano Terme. Pronalazak glagoljskih fragmenata ne treba tumačiti kao izmjenu dosadašnjih spoznaja o riječkim benediktinkama kao latinaškoj riječkoj redovničkoj zajednici.

Izvori

Archivio Monastero S. Daniele Abano Terme, *Libro delle consulte contro il signor Pietro Cicolini, per la pia opera Chnesich, copia dei privilegiati di vino a 30 – contro s. Paradiso, contro li padri Giesuiti per la pretesa vendita delle decime, & come fu introdotta la nova imposta del vino, a 146 –*.

Literatura

Badurina, Anđelko (ur.) (2000) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Badurina Stipčević, Vesna – Šimić, Marinka (2016) „Hrvatskoglagoljska legenda o sv. Martinu”, *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: Sv. Martin, simbol dijeljenja. Sur les chemins Europeens du patrimoine immateriel au XXI siecle: Saint Martin, symbole du partage*. ur. Antonija Zaradija Kiš, Ines Sabotić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Kulturni centar sv. Martin, Zagreb, 99–120.

Battelli, Giulio (2015) *Lezioni di paleografia*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano.

Birkfellner, Gerhard (1975) *Glagolitische und Kyrillische Handschriften in Österreich*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Bogović, Mile (2020) „Promišljanje o crkvenoj povijesti Trsata i Vežice”, *Riječki teološki časopis*, 28, 1, 5–14.

Cristofoli, Benedicta (1931) *Pagine di storia fumana e benedettina. Il monastero delle Benedettine di Fiume*, Stab. grafico Fiumano Ger. Derencin, Fiume.

- Deković, Darko (2011) *Istraživanja o riječkome glagoljaškome krugu*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Farmer, David, (2011) *Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, Oxford.
- Kobler, Giovanni (1896) *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, sv. I-III, Stab. Tipo-lit. Fiumano di E. Mohovich, Fiume (pretisak objavili Unione degli Italiani i Università popolare di Trieste 1978. u Trstu).
- Kuhar, Kristijan (2021) „The Glagolitic Fragment from Innsbruck”, *Tracing Written Heritage in a Digital Age*, ur. Ephrem A. Ishac, Thomas Csanády, Theresa Zammit Lupi, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, 111–116.
- Medved, Marko (2015) *Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji*, Kršćanska sadašnjost, Državni arhiv u Pazinu i Riječka nadbiskupija, Zagreb.
- Medved, Marko (2020) *Filius conventus Fluminensis. Augustinci pustinjaci riječkog sv. Jeronima*, Srednja Europa i Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (2018) *Jezik najstarijih hrvatskoglagojskih rukopisa*. Staroslavenski institut – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (ur.) (2018) *Drugi beramski brevijar, I. dio. Sv. 2: Transliteracija*, Staroslavenski institut, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (ur.) (2019) *Drugi beramski brevijar, II. dio. Sv. 2: Transliteracija*, Staroslavenski institut, Zagreb.
- Ostojić, Ivan (1964) *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, Benediktinski priorat, Tkon – Split.
- Galović, Tomislav – Trogrlić, Tomislav (2018) „Benediktinci u hrvatskoj historiografiji zadnjih 50 godina (1965.-2015.)”, *Služba Božja*, 58, 4, 421–442.
- Glavinić, Franjo (1648) *Historia tersattana. Raccolta dalle antiche e moderne historie, annali e traditioni*, Udine (pretisak Svetište Majke Božje Trsatske i Naklada Kvarner, Rijeka, 2015).
- Rački, Andrija (1929) *Povijest grada Sušaka*, Tisak Primorskog štamparskog zavoda, Sušak.
- Tomić, Marijana (2014) *Hrvatskoglagojski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*, Naklada Ljevak, Zagreb.

- Torcoletti, Luigi Maria (1952) „La predicazione italiana a Fiume”, Fiume. *Rivista di studi fiumani*, 1, 1, 37-46; 2, 105–113.
- Vialova, Svetlana Olegovna (2000) *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci. Opis fragmenata*. Staroslavenski institut i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Zaradija Kiš, Antonija (2003) „Sv. Martin u glagoljaškoj tradiciji senjsko-vinodolskoga kraja”, *Senjski zbornik*, 30, 177–190.
- Zaradija Kiš, Antonija (2020) „Beramska martinska tradicija: od predaje do beramskoga glagoljskog brevijara”, *Slovo*, 70, 217–242.
- Zubčić, Sanja (2018) „Glagoljska tiskara Šimuna Kožičića Benje: preduvjeti, dostignuća i uvjeti”, *Riječki teološki časopis*, 26, 2, 243–254.
- Žagar, Mateo (2021) „Paleografski opis Drugoga beramskog brevijara”, *Studije o Drugome beramskom brevijaru*, ur. Milan Mihaljević i Andrea Radošević, Staroslavenski institut. Zagreb, 13–76.

SUMMARY

Kristijan Kuhar, Marko Medved

NEWLY DISCOVERED GLAGOLITIC FRAGMENTS FROM THE 14TH-15TH CENTURY FOUND IN THE ARCHIVES OF RIJEKA'S BENEDICTINES

In the thus far unexplored archives of the monastery of the Benedictine nuns of St. Rochus in Rijeka, which have been located at the Monastery of St. Daniel in Abano Terme, Italy, since the exodus of Italians from lands annexed by Croatia in the aftermath of World War II, a corpus of three previously unknown fragments consisting of two fragments written in the Glagolitic script in Old Church Slavonic and one in the Latin script in Latin was discovered. These fragments were found in a book related to the management of Franjo Knežić's endowment for the construction of the monastery. This paper analyses one of the Glagolitic fragments. The fragment, which is written in angular Glagolitic script, is analysed from the palaeographic, codicological, theological, and liturgical-historical perspective. The transliteration of the text is provided, and it is concluded that the fragment came from a breviary from the end of the 14th or from the 15th century, and that it was related to the liturgical celebration of St. Martin, Bishop and Confessor. The discovery of the fragment is placed within the context of the liturgical-linguistic history of Rijeka, and hypotheses on the way in which it came to be in the possession of the Benedictine nuns from Rijeka, who were considered a Latin monastic community, are formed.

Key words: *Benedictine nuns in Rijeka; Church and Monastery of St. Rochus; St. Daniel's Monastery in Abano Terme; Glagolitic script in Rijeka; St. Martin*